

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting
Peene, Willem

Citation

Peene, W. (2017, January 12). *Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45480> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Peene, Willem

Title: Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting

Issue Date: 2017-01-12

6. Director van het collegium qualificatum

*Het perykel waarin een predikant in Zeeland zich bevindt.*¹

6.1. Inleiding

Nadat in het eerste deel de levensloop van Van Iperen is beschreven, zal in dit tweede deel worden ingegaan op verschillende aspecten en dimensies van zijn leven en werk. In de eerstvolgende drie hoofdstukken komen zijn werkzaamheden aan de orde die rechtstreeks voortvloeien uit zijn predikantschap: zijn opstelling als predikant in de vaak moeizame verhouding tussen kerk en staat, zijn lidmaatschap van de classis en zijn arbeid voor de nieuwe psalmberijming. Daarna wordt in de drie daaropvolgende hoofdstukken aandacht geschonken aan zijn werkzaamheden als geleerde. Zijn arbeid op wijsgerig, exegetisch en historisch terrein zal daarbij aan de orde komen. Tenslotte worden in de laatste drie hoofdstukken zijn liefhebberijen en interessegebieden beschreven zoals sterrenkunde, natuurlijke historie en geneeskunde.

Van Iperen had als predikant niet alleen van doen met de gereformeerde kerk maar vaak ook met de burgerlijke overheid. De verhouding tussen kerk en staat was soms moeizaam vanwege tegengestelde belangen. Vooral het collegium qualificatum, de gelegenhedenvergadering die bestond uit de kerkenraad en vertegenwoordigers van de overheid om ambtsdragers en andere functionarissen te benoemen dan wel los te maken, zorgde nogal eens voor conflicten. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de manier waarop Van Iperen met deze moeilijkheden omging. Behendig zocht hij bij conflicten nu eens steun te verwerven van de staat, dan weer van de kerk. Maar eerst zal nu de historische achtergrond worden geschetst van het verschijnsel collegium qualificatum.

6.2. Achtergrond van het collegium qualificatum

De gereformeerde kerk had in de Republiek een bevoorrechte positie. Zij genoot als publieke kerk financiële steun van de overheid. Daar stond tegenover dat de overheid toezicht hield op het reilen en zeilen van de kerk en zich kon mengen in godsdienstige aangelegenheden.² Vooral bij het beroepen van predikanten was de invloed van de magistraat merkbaar.³ Bleef elders in de Republiek deze bemoeienis

1 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 8 maart 1771. Uitspraak van Adrianus 's Gravezande.

2 F.T. Oldenhuis e.a., *Schurende relaties tussen recht en religie* (Assen 2007) 7; J. Th. de Visser, *Kerk en Staat II* (Leiden z.j.) 145-154.

3 O.J. de Jong, 'De kerken der hervorming van 1517 tot 1813', in: A.G. Weiler (ed.), *Geschiedenis van de kerk in Nederland* (Utrecht-Antwerpen 1962) 111-120.

beperkt bij het laten goedkeuren van een beroep door de magistraat, in Zeeland ging de inmenging verder.⁴

Aanvankelijk was het de wens van de kerk dat het beroep van een predikant plaatsvond zonder inmenging van de overheid. De Antwerpse synode van 1566 was van mening 'dat de dienaren van Gods woord behooren verkozen te worden door wettelijke verkiezing der kerk.'⁵ Op de synode van Emden in 1571 werd besloten dat het beroepen van een predikant door de consistorie diende te geschieden, met medeweten van de classis of anders van enkele naburige predikanten. Evenzo moest ook de aanstelling van ouderlingen en diakenen plaatsvinden.⁶ De synode van Dordrecht van 1578 beval echter dat de kerkenraad haar keuze van een nieuwe predikant aan de overheid bekend moest maken.⁷ De synode van Middelburg uit 1581 ging nog een stap verder door te bepalen dat voor het beroepen van een predikant approbatie van de overheid nodig was.⁸ Een en ander kreeg zijn beslag in de Zeeuwse kerkorde van 1591.⁹

De nationale synode van Dordrecht (1618-1619) wilde echter de macht van de overheid terugdringen door te bepalen dat het uitbrengen van een beroep zou geschieden door de kerkenraad, maar niet zonder goede correspondentie met de plaatselijke overheid en voorkennis van de classis. Ogenschijnlijk was het de kerk die een beroep uitbracht maar feitelijk hield de overheid een flinke vinger in de pap.¹⁰ In Zeeland werd de Dordtse kerkorde niet geïntroduceerd maar bleef men vasthouden aan de Zeeuwse kerkorde van 1591, die een grotere rol toebedeelde aan de overheid.¹¹

Dat de overheid in Zeeland reeds vanaf het begin grote zeggenschap had, blijkt uit de notulen van de Staten van 17 december 1590. Enkele predikanten van Walcheren verzochten de Staten om een synode te mogen houden. Ze vroegen ook om vertegenwoordigers van de overheid, die niet alleen toehoorders moesten zijn maar ook vergaande bevoegdheden dienden te hebben. Later vroegen de predikanten aan de Staten om gecommiteerden uit iedere stad af te vaardigen die bij de synodevergaderingen zouden 'adviseeren en resolveren'.¹² Het behoeft geen verwonde-

4 De Jong, 'De kerken der hervorming van 1517 tot 1813', 119; J. Reitsma en S. D. van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620 V* (Groningen 1896) vii.

5 Schotel, *De openbare eeredienst*, 271-272.

6 F.L. Rutgers, *Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw* (Utrecht 1889) 61, 62.

7 Schotel, *De openbare eeredienst*, 271-272.

8 Rutgers, *Acta van de Nederlandsche synoden*, 377.

9 *Acta synodalia of gearresteerde kerken-ordeningen van Zeelandt van den jaren 1591, 1620, 1638 uitgegeven* (Middelburg 1755) 6,7; M.H. uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk* (Groningen-Jakarta 1955) 45.

10 Schotel, *De openbare eeredienst*, 271-272.

11 Reitsma en Van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, vii; *De archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk: in korte overzichten* (Leiden 1960) 149.

12 Jona Willem te Water, *Kort verhaal der Reformatie in Zeeland in de zestiende eeuw, benevens eenige verhandelingen dienende tot opheldering van de historie der kerk-hervorminge aldaar, begonnen door*

ring dat de kerkorde die uit deze synode is voortgekomen, meer inbreng van de overheid kent dan de vorige. Zo gaf de Zeeuwse Kerkorde de volgende invulling aan de rol van de magistraat bij het beroepen van een predikant:

De kerckenraedt met de diaconen sullen haer overheyt aanspreken ende van haer begeeren, dat het hen believe eenige wt haer collegien, wezende lidmaten der gemeijnte, te committeeren, ten eijnde sy bijeencomen ende gesamentlyck delibereeren over eenen bequamen minister.¹³

De samenstelling van dit college, dat *collegium qualificatum* werd genoemd, kon per gemeente verschillen.¹⁴ Dit college had tevens de bevoegdheid om predikanten te schorsen of af te zetten.¹⁵ Dat men met een dergelijk streng toezicht van overheidswege kon leven, wordt door M.Th. uit den Bogaard verklaard uit het feit dat in Zeeland de overheid evenals de kerk als strengereformeerd gekarakteriseerd kunnen worden. Het was de kerk te doen om zuiverheid. Wanneer de magistraat op hetzelfde standpunt stond, behoefde inmenging van de staat geen bezwaar te zijn. In andere provincies lagen de verhoudingen veel complexer.¹⁶ J.H. Kluiver bekritiseert deze opvatting. Hij stelt dat het toezicht in Zeeland weliswaar streng was, maar ook repressief van aard. Derhalve was er volgens hem geen actieve inmenging. Ook meent hij dat er bij de staat geen sprake was van een vetorecht, maar slechts van medezeggenschap.¹⁷

In ieder geval staat vast dat het er tussen kerk en staat lang niet altijd harmonieus aan toe ging. Vooral over de interpretatie van de artikelen 58 en 59 van de Zeeuwse Kerkorde liepen de meningen uiteen.¹⁸ In deze artikelen wordt gesproken over de schorsing en afzetting van een predikant. Ook hier was een belangrijke taak weggelegd voor het collegium qualificatum. Naar de letter van de Zeeuwse Kerkorde dient bij schorsing van een predikant het collegium qualificatum de classis te raadplegen. Bij een afzetting echter dat een veel ingrijpender tuchtmaatregel is, hoeft dit niet.¹⁹ De afgezette predikant had wel de mogelijkheid om beroep aan te tekenen tegen de beslissing van het collegium qualificatum. Hij moest zich dan richten tot de provinciale synode. Deze diende dan samen te komen met vier gecommiteerden uit

---

den weleerwaarde heer Willem te Water, voltooid en uitgegeven door deszelfs zoon Jona Willem te Water (Middelburg 1766) 451, 452. Zie over dit werk De Mooij, *Jona Willem te Water*, 98-101.

13 *Acta synodalia* (Middelburg 1755) 24-26.

14 Boddaert e.a., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* I, 117-121.

15 Reitsma en Van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, 26; *Acta synodalia*, 6.

16 Uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje*, 45.

17 Jan Hendrik Kluiver, *De soevereine en independente staat Zeeland. De politiek van de provincie Zeeland inzake vredesonderhandelingen met Spanje tijdens de tachtigjarige oorlog tegen de achtergrond van de positie van Zeeland in de Republiek* (Middelburg 1998) 39-40.

18 Te Water, *Kort verhaal der Reformatie*, 478.

19 Reitsma en Van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, 26.

de Staten van Zeeland.²⁰ Overigens kwam deze synode na 1638 niet meer bijeen.²¹

Berucht is de procedure die in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd gehouden tegen de Middelburgse predikant Wilhelmus Momma. Deze werd tegen de wil van de classis door het collegium qualificatum van Middelburg beroepen, en vervolgens tegen de wil van het collegium qualificatum door de classis afgezet.²² Jona Willem te Water merkt over de strijd rondom de bevoegdheid van het collegium qualificatum op:

Toen de hevigheden ontstaan door de beroeping van den predikant Momma bedaald waren, is dit geschil, vooral na veranderinge van tyden en zaaken, met minder drift gedreeven, zoo veel de kerken binnen Zeeland aangaat en allengskens in vergetenisse geraakt, zonder dat derhalve, zoo veel men weet, immer is beslist.²³

Dat deze geschillen met ‘minder drift gedreven’ werden, staat echter te bezien. Een decennium voor Te Water dit aan het papier toevertrouwde, beleefde Van Iperen een uiterst pijnlijk conflict rondom de bevoegdheid van het collegium qualificatum. Te Lillo werd hij namelijk als ‘director’ betrokken bij de afzettingsprocedure van de predikant van Liefkenshoek, Renatus Stenhuis. Een director was een predikant die waarnam in de vacante gemeente.²⁴ En enkele jaren na het verschijnen van Te Waters boek zou Van Iperen opnieuw met een geschil geconfronteerd worden, dit keer als director van het collegium qualificatum van Kleverskerke. Ten slotte maakte hij ook binnen het collegium qualificatum te Veere nog allerlei onverkwikkelijkheden mee. We zullen deze kwesties de revue laten passeren.

6.3. De procedure-Stenhuis

*Het kromme kan niet regt gemaakt, en het geene dat ontbreekt en kan niet getelt worden.*²⁵

De kist waarin de diaconiegelden van de buurgemeente te Liefkenshoek werden bewaard, had drie sloten. Eén sleutel berustte bij de oudste ouderling, één bij de oudste diaken, en één bij de predikant. Deze zorgvuldigheid werd in acht genomen, om te voorkomen dat de predikant geld zou ontvreemden uit de kist.²⁶ Renatus Stenhuis (1710-1792), vanaf 1736 predikant te Liefkenshoek, had voortdurend

²⁰ Reitsma en Van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, 26, 27.

²¹ Te Water, *Kort verhaal der Reformatie*, 340.

²² BL III, 271, 272.

²³ Te Water, *Kort verhaal der Reformatie*, 480.

²⁴ Boddaert e.a., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* I, 118.

²⁵ ZA, Hervormde Gemeente Rilland-Bath, inv. 259.

²⁶ Tramper, ‘De veroordeling van Renatus Stenhuis’, 212.

financiële problemen vanwege zijn verkwistende levenswijze. Om zijn geldzorgen het hoofd te bieden ‘leende’ hij geld van de diaconie. Hier was men uiteraard niet van gediend. Om te voorkomen dat Stenhuis eigenmachtig geld haalde uit de kist, had men drie sloten aangebracht. Deze voorzorgsmaatregel mocht echter niet baten. Toen de diaconie in het jaar 1754 tweehonderd gulden wilde lenen aan een gemeentelid tegen vijf procent rente, verzette Renatus Stenhuis zich hevig. Hij had de derde sleutel in zijn bezit en weigerde de kist te openen. Uiteindelijk moest hij bakzeil halen en werd de kist geopend. Toen kwam de aap uit de mouw: opnieuw was er een bedrag ontvreemd. Ook dit keer had niemand anders dan Stenhuis dit op zijn geweten. Hij meende overigens zijn gedrag met een beroep op de Bijbel te kunnen onderbouwen. Hij verwees naar 1 Samuel 21, waar vermeld wordt dat David van de heilige toonbroden at toen hij honger had.²⁷ Enkele weken later legde hij 200 gulden en tien stuivers in de kist, met een briefje erbij dat hij 473 gulden zou terugbetalen. Maar de kerkenraad ging hier niet mee akkoord. Er werd op 24 oktober 1754 een collegium qualificatum belegd, waarbij Van Iperen als director werd gevraagd. Besloten werd om conform artikel 59 van de Zeeuwse Kerkerde Stenhuis uit zijn ambt te zetten.²⁸

Het ontvreemden van diaconale gelden was niet de enige reden om een collegium qualificatum bijeen te roepen. Reeds in 1749 was een klacht tegen Stenhuis ingediend door 23 lidmaten, waartoe ook de kerkenraad behoorde.²⁹ Stenhuis had namelijk materialen van de diaconie ontvreemd om daarmee een zomerhuisje voor zichzelf te bouwen buiten Liefkenshoek. Daar was het niet bij gebleven. Hij had ook de diaconie van Lillo voor f 500,- bestolen toen hij daar tijdens de vacante periode director was. Verder had hij schulden gemaakt bij de pastoor van Doel, met wie hij regelmatig pimpelde.³⁰ Ook zette hij mensen aan tot smokkelen. Hij vond namelijk het brood van de bakker te Liefkenshoek niet te eten en probeerde clandestien brood van elders te krijgen.³¹ In zijn ambtelijke werkzaamheden was hij zeer slordig. Hij kwam regelmatig niet opdagen om de middagkerkdienst te leiden, verzuimde regelmatig het geven van catechese, deed weinig huisbezoek en beledigde zijn kerkenraad.³² Al met al was er sprake van een verstoorde verhouding tussen hem en zijn gemeente. Men besloot hem af te zetten als predikant. Een afschrift werd ter kennisgeving toegezonden aan de classis Tholen en Bergen op Zoom.³³ Nog diezelfde dag werd Stenhuis gearresteerd en gevangengezet. Verder nam men zich voor dat hij te zijner tijd aan een paal zou worden vastgebonden om

27 Tramper, ‘De veroordeling van Renatus Stenhuis’, 213-241.

28 Tramper, ‘De veroordeling van Renatus Stenhuis’, 213-214.

29 Leune, *Lillo en Liefkenshoek* IIc, 387.

30 Leune, *Lillo en Liefkenshoek* IIc, 387.

31 Leune, *Lillo en Liefkenshoek* IIc, 387.

32 Leune, *Lillo en Liefkenshoek* IIc, 387.

33 Tramper, ‘De veroordeling van Renatus Stenhuis’, 214.

door ‘den scherprechter strengelijk met roeden te worden gegeesselt’. Ten slotte zou hij voor altijd uit Liefkenshoek en omgeving verbannen worden.³⁴

Deze krachtige maatregelen van het collegium qualificatum waren echter een doorn in het oog van de classis Tholen en Bergen op Zoom. De classis wilde veel minder drastische maatregelen toepassen en zag zich nu in haar strategie doorkruist door de beslissing van het collegium qualificatum.³⁵ Men richtte zich tot de Staten van Zeeland met het verzoek om de beslissing van het collegium qualificatum van Liefkenshoek terug te draaien.³⁶ Grote moeite had de classis met de houding en het taalgebruik van Van Iperen in deze kwestie. Men vond dat hij dermate ‘injureuse uitdrukkingen’ bezigde tegen de classis dat deze moesten worden onderzocht.³⁷ Op 8 april 1755 werd hem tijdens de classicale vergadering gevraagd of hij excuses wilde aanbieden voor deze ‘injurien’, op straffe dat hij anders geen stem en zitting meer zou hebben in de classicale vergaderingen. Van Iperen bleef echter bij zijn standpunt en weigerde excuses aan te bieden. De preses beval hem daarop de vergadering te verlaten. Van Iperen gehoorzaamde onder protest.³⁸ Hij liet het er echter niet bij zitten en diende tegen deze handelwijze van de classis een rekest in bij de Staten van Zeeland, waarin hij klaagde over de ‘gantsch onbeschofte wyze’ waarop hij door de classis was behandeld. Hij vroeg dan ook om eerherstel.³⁹ De classis verweerde zich met de mededeling dat het hen bedroefde,

te moeten sien, eene predikant tegen zyne vergadering opstaande, om deselve te beschuldigen, misbruikende het hoog gezag van Hun Ed Mog: als of hetzelve hem vryheid gaf om eene geheele classis te insulteren en op eene beschaamde wyse te affronteren.

Verder verwees de classis in haar verweer op artikel 31 van de kerkorde. Volgens dit artikel was de preses bevoegd om ‘den knibbelachtigen en die te heftig van woorden syn in ’t spreken’ het zwijgen op te leggen en, wanneer men niet luisterde, te censureren.⁴⁰ Van Iperen voldeed aan deze omschrijving omdat hij mondeling en schriftelijk de classis had ‘gelastert, bedreigt, ja genoegsaam bespot’.⁴¹

Van Iperen verweerde zich door te stellen dat hij ‘alomme door kwaadaardige lastertongen’ verdacht werd gemaakt. Het stak hem dat de classis beweerde dat het

34 Tramper, ‘De veroordeling van Renatus Stenhuis’, 214.

35 *Originele en authenticque stukken die gediend hebben zoo in de kerkelijke als civile en criminele procedures gehouden tegen Renatus Stenhuis voormaals predikant te Liefkenshoek. Uitgegeven met consent en authorisatie van de edele Mogende Heeren Gecommitteerde Raden van Zeeland* (Middelburg 1761) 52.

36 *Originele en authenticque stukken*, 67.

37 ZA, Classis Tholen en Bergen op Zoom, inv. 8, notulen 1 oktober 1754.

38 ZA, Classis Tholen en Bergen op Zoom, inv. 8, notulen 8 april 1755.

39 *Originele en authenticque stukken*, 305-307.

40 *Originele en authenticque stukken*, 318.

41 *Originele en authenticque stukken*, 309.

collegium qualificatum de kerkordelijke bepalingen met voeten had getreden en men de naleving willens en wetens had verwaarloosd. ‘Diergelyk geschreeuw’ vond gemakkelijk gehoor bij mensen die onkundig waren op het gebied van de kerkorde. Daarbij kwam dat de kerkorde door bijna niemand geraadpleegd kon worden, omdat deze nauwelijks in openbare druk was verschenen. Ook was er een wijdverbreid misverstand waarbij de acta synodalia van 1581 aangezien werden voor de kerkorde van 1591. En verder bevonden zich de acta synodalia van Goes in 1620 en die van Tholen van 1636 alleen maar in classicale kisten en in de notulen van de Staten. Hierdoor konden leden van de classis nauwelijks kennis hebben van de gang van zaken. Predikanten en ouderlingen lieten zich bij het stemmen leiden door mensen die zij kundig achten. ‘Waardoor zulke gewaande canonici in staat zyn, om eenvoudige te misleiden en hunne eigene driften en belangens veelyds voor kerkenordeninge te doen doorgaan’. Dit kon alleen maar aanleiding geven tot ‘wanorder’ en onrechtvaardigheid. Daarom vroeg Van Iperen de Staten om hem toestemming te verlenen om de kerkorde en synodalia uit te geven, opdat ze bekend zouden worden bij een groter publiek.⁴²

Naar aanleiding van al deze kwesties besloten de Staten een afvaardiging te sturen om zelf ter plaatse de zaak te onderzoeken.⁴³ Men kwam tot de conclusie dat het collegium qualificatum van Liefkenshoek in alles volgens de kerkorde had gehandeld en dat de classis haar rekest ‘heeft ingerigt in termen die zeer decent zijn rustende op onware voorgevingen en verkeerde interpretatiën’. Volgens het gevoelen van de afvaardiging was het de classis te doen om verschoning van Stenhuis.⁴⁴

Tijdens dit bezoek vroeg het collegium qualificatum aan de gecommiteerde raden om bij de openbare veroordeling van Stenhuis rekening te houden met het feit dat men in een rooms-katholieke omgeving leefde en dat het daarom het beste was om hem zo veel mogelijk te ontzien teneinde een publiek schandaal vermijden, vanwege het ambt dat hij had bekleed. Het zou immers maar dienen tot ‘bespottinge en uitjouwinge van het pausdom’. En passant deelden de gecommiteerde raden aan Van Iperen mee dat de Staten zelf het plan hadden opgevat om de kerkorde en de synodalia uit te geven. Van Iperen zei dit geen bezwaar te vinden, het ging hem erom dat de kerkorde geraadpleegd kon worden.⁴⁵ Toen hetzelfde jaar de uitgave van de kerkorde verscheen, kon Van Iperen zijn eigen gedachtegang teruglezen in de voorrede:

De heeren van de Raade in ervaring zynde gekomen, dat de acta synodalia (...) niet zyn te bekoomen, en dat egter verscheide, en wel voornamentlyk kerkelyke personen die ten hoogsten nodig hebben, om zig in de bestuuringe der Zeeuwsche kerken, behoorlyk naar te kunnen reguleren.⁴⁶

42 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1387, rel. tot de acta, 16 jan 1755.

43 ZA, Staten van Zeeland, inv. 563, notulen 17 februari 1755.

44 ZA, Staten van Zeeland, inv. 563, notulen 13 maart 1755.

45 ZA, Staten van Zeeland, inv. 563, notulen 13 maart 1755.

46 *Acta Synodalia of gearresterde kerkordeningen van Zeelandt* (Middelburg 1755) 3.

Ondertussen lag het kerkenwerk te Liefkenshoek stil. Tijdens een vergadering van de classis stelde de predikant van de gemeente Putte de vraag of de kerkdiensten te Liefkenshoek niet waargenomen moesten worden door naburige predikanten. Maar de classis besloot om dit niet te doen.⁴⁷ Men zag de afzetting als onwettig en wilde deze niet sanctioneren door een ander voor te doen gaan in kerkdiensten die door Stenhuis geleid dienden te worden. Zo kon het gebeuren dat er weken achter elkaar geen kerkdienst werd gehouden. Slechts Van Iperen was, eigener beweging, een keer voorgegaan in een dienst. Het gebeurde dat men tot tweemaal toe tevergeefs naar de kerk was gekomen om een kind ten doop ten houden. Uiteindelijk moest men in barre weersomstandigheden met een klein kind over de Schelde naar Lillo varen om het daar te laten dopen. Hierover beklaagde men zich bij de Staten van Zeeland.⁴⁸ In juli 1755 besloot de classis alsnog om zorg te dragen voor de kerkdiensten in Liefkenshoek.⁴⁹

Op 15 maart 1756 kwamen de Staten met een resolutie waarin de classis werd opgedragen om het collegium qualificatum van Liefkenshoek handopening te geven tot het beroepen van een nieuwe predikant. Verder werd de classis ‘expresselyk gelast’ om Van Iperen bij de eerstvolgende bijeenkomst weer toe te laten tot de vergadering, zonder dat hij ook maar enige nadeligheid zou ervaren.⁵⁰ De classis besloot zich hierbij neer te leggen, ‘hoewel de classis wel gewenscht hadde een beter uitslag in deese saak’.⁵¹ Ongeveer een half jaar later werd Stenhuis door de provoost naar Fort Rammekens gebracht, vanwaar hij met het schip *Gustaaf Willem* naar Batavia zou varen.⁵² Van Iperen vatte de gehele affaire samen met de woorden uit het Bijbelboek Prediker: ‘het kromme kan niet regt gemaakt, en het geene dat ontbreekt en kan niet getelt worden’.⁵³

Tijdens een openbare bijeenkomst werden de boeken van Stenhuis geveild en Van Iperen kocht verwoed allerlei werken op. Overigens bleef Stenhuis niet lang in Batavia. In 1758 repatrieerde hij alweer en woonde nog tientallen jaren als ambtelooz burger in de Republiek. Hij overleed in 1792 en werd begraven te Leiderdorp.⁵⁴

Het oud gebruik

In de resolutie van 15 maart 1756 werd door de Staten nog melding gemaakt van het feit dat men de kerkorde bleef interpreteren volgens het ‘oud gebruik’.⁵⁵ De classis Walcheren had namelijk voorgesteld om te komen tot een andere interpre-

47 ZA, Classis van Tholen en Bergen op Zoom, inv. 8, notulen 1 oktober 1754.

48 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1387, 22 maart 1755.

49 ZA, Classis van Tholen en Bergen op Zoom, inv. 8, notulen 1 juli 1755.

50 *Originele en authentique stukken*, 325, 326.

51 ZA, Classis Tholen en Bergen op Zoom, inv. 8, notulen 6 april 1756.

52 Tramper, ‘De veroordeling van Renatus Stenhuis’, 217.

53 ZA, Hervormde Gemeente Rilland-Bath, inv. 259.

54 Tramper, ‘De veroordeling van Renatus Stenhuis’, 220.

55 *Originele en authentique stukken*, 325, 326.

tatie van de kerkorde. Naar aanleiding van het conflict rond Stenhuis had de classis Tholen en Bergen op Zoom de andere classes uit de provincie verzocht te reageren op de kwestie. De classis Walcheren probeerde in haar reactie duidelijk te maken wat volgens haar de intentie van de bewuste artikelen 58 en 59 was. Men moest deze artikelen niet afzonderlijk, maar in onderlinge samenhang interpreteren. En dit niet alleen: de artikelen moesten geïnterpreteerd worden in samenhang met de hele kerkorde en zelfs met voorgaande kerkorden.

Wat betreft het lezen van het 58^e en 59^e artikel in hun onderlinge samenhang, wees men erop dat bij schorsing van een predikant het advies van de classis nodig is. Bij afzetting wordt dit niet genoemd. Maar wat weer niet vermeld wordt bij schorsing zijn de misstappen die hiervoor begaan moeten zijn. Dergelijke misstappen worden alleen bij de afzetting genoemd. Voor de classis Walcheren een bewijs dat de twee artikelen niet los van elkaar geïnterpreteerd konden worden.⁵⁶

Verder verwees men naar de artikelen 25 en 32 van de kerkorde, waarin de verschillende kerkelijke vergaderingen behandeld worden. Uit de bevoegdheden van de verschillende vergaderingen blijkt dat de zaken die in de ene vergadering afgehandeld kunnen worden, niet door de andere behartigd mogen worden. Maar eveneens blijkt uit de artikelen dat een zogenaamde 'meerdere vergadering' zeggenschap heeft over een 'mindere'. Zo heeft de classis zeggenschap over de kerkenraad.⁵⁷ Verder bracht men artikel 61 ter sprake, waarin de afzetting van ouderlingen en diakenen geregeld wordt. Deze afzetting dient volgens de kerkorde te geschieden door de kerkenraad met advies van de classis. Het zou dan wel heel vreemd zijn dat dit advies niet nodig zou zijn bij het afzetten van predikanten.⁵⁸

Volgens de classis Walcheren geschiedde een afzetting altijd na oordeel van de classis. Men verwees daarvoor onder meer naar de synode van Emden van 1571, van Dordrecht van 1574 en 1578, van Middelburg van 1581 en de Dordtse Synode van 1618/1619. Op grond hiervan moet ook het 59^e artikel over de afzetting van predikanten gelezen worden.⁵⁹ Het zou volgens de classis vreemd zijn dat de beoordeling of een predikant zuiver in de leer was of niet, afgehandeld zou kunnen worden in een collegium qualificatum.⁶⁰ Men vreesde dat predikanten, zeker in de dorpen, afhankelijk werden van de luimen van het collegium qualificatum.⁶¹ Verder was men bang dat wanneer het collegium qualificatum een predikant kon afzetten zonder advies van de classis, dit als argument gebruikt zou gaan worden om dan ook maar zonder advies van de classis predikanten te schorsen. Wanneer men immers bevoegd zou zijn tot het meerdere, waarom dan niet tot het mindere? De

⁵⁶ *Originele en authentique stukken*, 116, 117.

⁵⁷ *Originele en authentique stukken*, 115.

⁵⁸ *Originele en authentique stukken*, 116.

⁵⁹ *Originele en authentique stukken*, 112-114.

⁶⁰ *Originele en authentique stukken*, 118.

⁶¹ *Originele en authentique stukken*, 120.

gehele macht zou dan komen te liggen bij het collegium qualificatum en daarmee zou de gehele kerkorde worden omgekeerd.⁶²

Op deze genoemde punten zouden de Staten zich bezinnen, door een ‘commissoriaal besogne’ de opdracht te geven deze zaak te onderzoeken. Maar tot die tijd bleef men bij de letterlijke interpretatie van artikel 59.⁶³ Een vijftiental jaar later werd de kwestie weer actueel, toen te Kleverskerke moeilijkheden rezen rond de predikant Antonius Hage. En daar zou opnieuw Van Iperen mee van doen krijgen.

6.4. De kwestie-Hage

*Daar zal geen kwaed van komen.*⁶⁴

In de zomer van 1770 was Antonius Hage na zijn studie theologie te Franeker predikant geworden te Kleverskerke. Hij begon veelbelovend. Josua van Iperen had als scriba van de classis in het notulenboek bij zijn examen aangetekend dat Hage loffelijke getuigschriften had, zowel kerkelijke als academische.⁶⁵ Studenten dienden twee jaar lidmaat te zijn van de kerk, een vroom leven te leiden, vlijtig te studeren in de theologie, filosofie en talen. Verder moesten zij vier jaar gestudeerd hebben aan de academie. Het examen van de classis bestond uit twee sessies van ieder twee uur, waarin de studenten werden ondervraagd op hoofdpunten van de leer. Ook kregen zij een tekst uit de Bijbel aangewezen waarover zij een preek moesten houden.⁶⁶ Na zijn tweede examen wenste men Antonius Hage toe dat hij een ‘gezegend werktuig’ mocht worden in de ‘hand des Geestes’.⁶⁷ In de zomer werd hij met zegenwensen toegewezen aan de roepende gemeente van Kleverskerke, in de hoop dat hij daar met veel vrucht zou mogen arbeiden.⁶⁸ Maar van die wens is niet veel zichtbaar geworden.

Wat was het geval? Vrij snel na zijn bevestiging was hij in ondertrouw gegaan met Levina van Burgt, de dochter van een vleeshouwer uit Middelburg.⁶⁹ Omdat Hage echter tot voor kort in Franeker woonachtig was, werd ook daar zijn voorgenomen huwelijk bekend gemaakt. Op dat moment kwam er een kink in de kabel. Te Franeker had een ongehuwde vrouw, Grietje Clazes, tijdens haar bevalling bekend dat haar kind was verwekt door de toenmalige student Antonius Hage.⁷⁰ Toen Hage met dit gegeven geconfronteerd werd, beweerde hij ten stelligste dat hij niets met Grietje Clazes uit te staan had. Hij zou hierover meer eden willen afleg-

62 *Originele en authenticque stukken*, 120.

63 *Originele en authenticque stukken*, 326.

64 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 131.

65 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 5 april 1770.

66 *Wetten des e. Classis van Walcheren* (Middelburg 1738) 19.

67 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 3 mei 1770.

68 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 2 augustus 1770.

69 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 131.

70 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1.

gen dan dat er ‘sandjes aan de oever der zee waren’. Hij was zo onschuldig als een pasgeboren kind en was er van overtuigd dat hij ‘seer gelukkig ten hemel soude ingaan en voor het oordeel Gods verschijnen’. Onder dergelijke bewoordingen, waarbij hij voortdurend de naam van God uitsprak om zijn bewering kracht bij te zetten, verklaarde hij keer op keer zijn onschuld. Ook vertelde hij dat Grietje Clazes een hoer was en zijn goede naam moedwillig besmeurde.⁷¹

Maar nadat hij met een gezelschap naar Franeker gereisd was om de confrontatie aan te gaan met Grietje Clazes en zo zijn onschuld te bewijzen, kwam de aap uit de mouw. Aanvankelijk was hij nog goed geluimd, zo blijkt uit een brief die hij op reis naar Franeker aan zijn verloofde schreef, die hij aansprak met ‘mynen tweeden zelfs’. In deze vrome brief gewaagde hij van zijn vertrouwen op God in deze kwestie:

Wat aangaande mijne hoop, die ik op God hebbe, mijn waarde wederhelft, die is zomtjids zeer groot in sonderheit wanneer ik mag gedenken aan de dagen van ouds, hoe God zijne goedertierenheden van der Jonkheit aan, aan mij veele gemaakt heeft en mij dikwijls uit zeer groote nooden verlost heeft, waarom zal ik niet hoopen, dat hij mij wederom redden sal, te meer dewijl God hem selfs met al wat hij is als de Almagtige, zig int verbond der genade, aan mij door beloften, als de Algenoegzame verbonden heeft en belooft, ik moet het hem maar toevertrouwen, hij het welmaken zal, en nimmer zal liegen aan het geen hij tot David gesproken heeft.⁷²

De confrontatie met Grietje Clazes verliep anders dan verwacht. Verklaarde hij eerst nog dat hij er naar uitzag Grietje te ontmoeten opdat zijn onschuld zou blijken, zijn stemming sloeg al spoedig om. Want toen Grietje werd voorgeleid, liet zij Hage haar kind zien met de woorden: ‘zie daar is uw vlees en bloed dat ik bij u verkregen hebbe’. Ze vertelde vervolgens aan het gezelschap hoe Hage verschillende malen bij haar had aangedrongen tot het hebben van gemeenschap. Op ‘pinksterdinsdag’ van het vorige jaar had hij haar de gehele nacht bij zich gehouden, terwijl haar heer niet beter wist of ze was met verlof bij vrienden. Ze hadden die nacht enkele malen ‘vleselijke conversatie’, en na die tijd leefden ze maanden lang als man en vrouw. Toen Grietje er over in zat dat ze zwanger kon raken, stelde Antonius haar gerust: ‘daar zal geen kwaed van komen’.

Toen Grietje na dit getuigenis met klem werd gevraagd of zij de waarheid had verteld, legde zij de handen op elkaar, sloeg de ogen op, en zei dat God haar aanstonds mocht straffen, en dat zij die straffen gewillig zou ondergaan, indien zij de waarheid niet zou hebben gesproken. Antonius Hage kon toen slechts erkennen dat Grietje de waarheid had gesproken.

⁷¹ ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 131.

⁷² ZA, Classis Walcheren, inv. 32, 5 oktober 1770.

Na deze gebeurtenis was Hage plotseling spoorloos. Hij was bang voor de financiële gevolgen vanwege de valse eden die hij had uitgesproken. Uiteindelijk vond men hem in de herberg 'De Paau' te Harlingen, waar hij werd gearresteerd en hem een boete werd opgelegd van vijftig gulden. Vervolgens schreef hij een brief aan zijn verloofde waarin hij haar om vergeving vroeg vanwege zijn bedrog, en meedeelde dat er niets anders opzat dan de verloving te verbreken.

Mijne oogen vlieten van traanen, mijn herte keert om van spijt en mijne geest is overstelpt van droefheid, dat ik uw missen moet en alzoo groot tegens God en Uw gezondigt heb, dog ik bid nogmaals vergeef het mij, vaar dan wel, jaa vaar eeuwig wel.⁷³

Verder richtte hij zich in een schrijven tot zijn kerkenraad waarin hij meedeelde dat hij vanwege zijn gruwelijke zonden het 'heilig dienstwerk' niet durfde voort te zetten.⁷⁴

Het collegium qualificatum van Kleverskerke besloot Josua van Iperen te verzoeken om 'director' te worden. Aanvankelijk weigerde hij, want hij voorzag alleen maar onaangenaamheden. Ongetwijfeld zal hij gedacht hebben aan de affaire-Stenhuis. Maar na aanhoudend en dringend verzoek stemde hij er toch mee in.⁷⁵ Dat heeft hij geweten ook. De zaak-Hage bezorgde hem handen vol werk. Er ontstond een pittige discussie met de classis, en uiteindelijk moesten opnieuw de Staten van Zeeland er in gekend worden om alles weer in goede banen te leiden in de gemeente van Kleverskerke.

Kleverskerke was een ambachtsheerlijkheid.⁷⁶ Het plaatselijke bestuur van het platteland werd tijdens het *ancien regime* uitgeoefend binnen zogenaamde ambachtsheerlijkheden. Deze heerlijkheden kwamen voort uit het middeleeuwse leenstelsel, waarbij hertogen, graven en bisschoppen het gezag dat zij van de koning of keizer hadden ontvangen, weer beleenden aan anderen.⁷⁷ Ambachtsheerlijkheden konden verworven worden door koop, vererving of huwelijk.⁷⁸ Binnen een ambachtsheerlijkheid had de ambachtsheer het grootste gezag.⁷⁹ De ambachtsheer, wanneer hij lid was van de gereformeerde kerk, had zitting in het collegium qualificatum.⁸⁰

73 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 131.

74 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 131.

75 ZA, Hervormde Gemeente Kleverskerke, inv. 1, notulen 28 oktober 1770.

76 Boddaert e.a., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* II, 242.

77 Jeanine Dekker, 'Het bezit van heerlijkheden op het Zeeuwse platteland 1678-1848: een verkenning van de macht van de stedelijke elite in het buitengebied', in: *AZG* (2006) 126.

78 Dekker, 'Het bezit van heerlijkheden', 126.

79 Dekker, 'Het bezit van heerlijkheden', 127.

80 Boddaert e.a., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* I, 119.

In de zeventiende eeuw hadden Zeeuwse steden veel ambachtsheerlijkheden in bezit gekregen.⁸¹ Nadat Middelburg in financiële problemen was gekomen, verkocht de stad al haar ambachtsheerlijkheden die in de loop der tijd in haar bezit waren gekomen.⁸² Zo kwam Kleverskerke in bezit van Johan Pieter van den Brande.⁸³ Het geslacht Van den Brande was een invloedrijke familie in de zeventiende en achttiende eeuw. De ambachtsheerlijkheid ging over op zijn zoon Cornelis van den Brande, die gehuwd was met Sofia Trigland. Dit echtpaar kreeg een zoon en twee dochters.⁸⁴ Dochter Aletta Maria van den Brande kreeg de ambachtsheerlijkheid in haar bezit; zij trouwde met de Middelburgse predikant Wilhelmus Wilhelmius.⁸⁵ Tijdens de verwickelingen in het jaar 1770 was de zoon van Wilhelmius ambachtsheer, maar aangezien hij nog minderjarig was, trad de secretaris van de ambachtsheerlijkheid, Andries Boudewijnsen, als zijn gemachtigde op.⁸⁶

Inzet van de discussie was opnieuw de bevoegdheid van het collegium qualificatum inzake de afzetting van een predikant in het licht van de interpretatie van de Zeeuwse Kerkorde. Het collegium qualificatum was van mening dat men deze bevoegdheid bezat op grond van de letterlijke interpretatie van het reeds meermalen genoemde artikel 59.⁸⁷ Volgens dit artikel kan een predikant worden afgezet, wanneer hij zich schuldig heeft gemaakt aan onder meer hoererij, meened en blasfemie. Volgens dit artikel was het collegium qualificatum bevoegd om een predikant af te zetten:

In desen gevalle sullen die personen/ by den welcken het beroep des Ministers (als voren) bestaet/ by-een komen/ ende hem de facto van zynen dienst stellen.⁸⁸

Maar voor het zover was, ging Van Iperen op onderzoek uit en wist in Middelburg de hand te leggen op een tweetal brieven. De eerste was de brief die Hage geschreven had aan Levina van Burgt, de tweede was van een verder onbekend persoon uit Franeker waaruit bleek dat Hage al voor zijn ondertrouw met Levina meerdere brieven had gekregen van Grietje Clazes over het feit dat zij zwanger van hem was.⁸⁹ Nadat verschillende bijeenkomsten waren belegd, onder meer een urenlange sessie waarbij Hage aan de tand werd gevoeld door Van Iperen aan de hand van 86

81 Dekker, 'Het bezit van heerlijkheden', 137.

82 Dekker, 'Het bezit van heerlijkheden', 125, 137, 138, 147.

83 Dekker, 'Het bezig van heerlijkheden', 147.

84 Nagtglas, *Levensberichten* I, 73-75.

85 Nagtglas, *Levensberichten* II, 951.

86 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1.

87 ZA, Hervormde Gemeente Kleverskerke, inv. 1, notulen 20 november 1770.

88 *Kercken-ordeningen der Ghereformeerde Nederlandscher kercken in de vier Nationale Synoden gemaect ende gearresteert mitsgaders eenige anderen in de Provinciale synoden van Hollandt en Zeelandt geconcipteert ende besloten* (vijfde editie, Delft 1648) 113.

89 ZA, Hervormde Gemeente Kleverskerke, inv. 1, notulen 20 november 1770.

vragen, oordeelde men dat Hage zich inderdaad had schuldig gemaakt aan zonden die genoemd werden in artikel 59. Vooral de blasfemie en meined rekende men hem zwaar aan. De hoererijs had hij bedreven tijdens zijn studententijd, maar de blasfemie en meined had hij begaan toen hij reeds predikant was. Het voltallige collegium qualificatum oordeelde daarom dat hij ‘voor de wereld eerloos was geworden’ en daarom ‘gesuspendeerd’ diende te worden.

Hoewel 26 inwoners van Kleverskerke, waar zich naderhand nog eens tien personen bijvoegden, een verzoek tot compassie met Hage indienden bij de classis, zette het collegium qualificatum het vonnis door.⁹⁰ Behalve op het artikel uit de kerkorde, beriep het collegium zich ook op jurisprudentie. Men verwees naar het advies van de Staten van Zeeland van 6 december 1756 en de resolutie van de Staten van 15 maart 1756 inzake de afzetting van Renatus Stenhuis. Op grond hiervan meende men bevoegd te zijn om Antonius Hage af te zetten als predikant. Men liet wel aan het oordeel van de classis Walcheren of een andere hogere kerkelijke vergadering over of Hage na boetedoening op een bepaalde tijd weer tot het de heilige dienst kon worden toegelaten.⁹¹

In de daaropvolgende vergadering vroeg men Van Iperen om het notulenboek bij te werken. De bevestiging en intrede van Hage ontbraken namelijk nog.⁹² Van Iperen gaf hieraan gehoor, en schreef daarbij de tekst van zowel de bevestiging als intrede volledig uit. De intredetekst was wel zeer opmerkelijk. Hage had namelijk gepreekt over Psalm 51, een psalm die gedicht was naar aanleiding van Davids overspel met Bathseba. De bevestiging en intrede hadden plaats gevonden op 19 augustus 1770, 30 augustus was Grietje Clazes bevallen en reeds daarvoor had zij aan Hage meerdere brieven geschreven over haar toestand.⁹³

De classis kon zich niet vinden in de werkwijze van het collegium qualificatum.⁹⁴ Men meende dat de classis betrokken diende te worden bij een dergelijke afzetting. Men vroeg daarom ook inzage in alle stukken. Het collegium qualificatum weigerde deze te geven.⁹⁵ Toen het collegium zich vervolgens wendde tot de classis om handopening te ontvangen voor het beroepen van een nieuwe predikant, weigerde de classis op haar beurt om die te geven. Men verzocht nogmaals om inzage in de stukken. Het collegium qualificatum peinsde er niet over om verdere details te verschaffen. Alleen een afschrift van het artikel waaruit bleek dat Hage schuldig was bevonden aan hoererijs, meined en blasfemie, wilde men ter hand

90 ZA, Hervormde Gemeente Kleverskerke, inv. 1, notulen 20 november 1770; Classis Walcheren inv. 32, stuk 131; Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 24 jan 1771.

91 ZA, Hervormde Gemeente Kleverskerke, inv. 1, notulen vergadering collegium qualificatum 20 november 1770; Classis Walcheren inv. 32, stuk 131.

92 ZA, Hervormde Gemeente Kleverskerke, inv. 1, notulen 27 december 1770.

93 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 131.

94 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 6 december 1770.

95 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 6 december 1770, Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 24 jan 1771.

stellen van de classis. Hier nam de classis geen genoegen mee en zij weigerde toestemming te verlenen voor het beroepen van een nieuwe predikant.⁹⁶

Het collegium qualificatum liet het hier evenmin bij zitten en diende een rekest in bij de Gecommitteerde Raden van Zeeland.⁹⁷ In het rekest verwees men naar het reeds genoemde artikel 59 van de kerkorde.⁹⁸ Volgens het collegium qualificatum kwam het de classis niet toe om rechter te zijn, want in artikel 59 was tevens vastgelegd dat een dergelijke taak was voorbehouden aan een synode, waarin ook vier gecommitteerden van de Staten zitting dienden te hebben:

ende indien daer yet voor-viel waer door dese afsettinge soude belet worden/ het ware door ongehoorsaemheydt van de af-gesetteden/ ofte door onachtsaemheydt vanden genen dien het Officie der af-settinge toe-komt/ in sulcken geval sal de Synodus van deser Provincie/ met wier Gecommitteerden uyt den Heeren Staten/ wesende Lidtmaten der kercken/ by-een komen/ ten eynde sy/ gesamentlycke kennisse deser saken genomen hebbende/ Sententie definitive strycken/ welcke sententie sal by den voorsz Heeren Staten (als daer toe geauthoriseert en gequalificeert zynde) ter executie gesteld worden.⁹⁹

De Staten pasten hoor- en wederhoor toe en vroegen de classis op het rekest te reageren. De classis besloot een commissie te benoemen, bestaande uit de predikanten 's Gravezande, Brahé en Bruijstens.¹⁰⁰ Namens de commissie schreef 's Gravezande een uitgebreid stuk naar de Staten van Zeeland.¹⁰¹ Het betoog komt in grote lijnen op het zelfde neer als het schrijven van de classis naar aanleiding van de afzetting van Stenhuis, namelijk dat de artikelen van de Zeeuwse Kerkorde in samenhang gelezen diende te worden. Verder voerde hij jurisprudentie aan waaruit bleek dat de classis bij een afzettingsprocedure om advies gevraagd werd. Men noemde met name het collegium qualificatum van Aardenburg.¹⁰²

Het collegium qualificatum van die plaats had in de jaren dertig van de achttiende eeuw de predikant Anthonius Deinsen afgezet toen een soortgelijk geval speelde. Deze afzetting werd echter door de classis ongedaan gemaakt. Toen in later jaren te Aardenburg opnieuw een kwestie speelde, waarbij overduidelijk sprake was van overspel door de predikant, wendde het collegium qualificatum zich toch eerst tot de classis voor advies.¹⁰³ Vervolgens stelde 's Gravezande het reeds eerder genoemde verschil tussen 'oud en nieuw gebruik' van artikel 59 aan de orde. Hij illustreerde met

96 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 3 januari 1771.

97 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 14 februari 1771; Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 24 jan. 1771.

98 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 28 februari 1771.

99 *Acta synodalia*, 25.

100 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 14 februari 1771.

101 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 8 maart 1771.

102 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 8 maart 1771.

103 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 8 maart 1771.

enkele voorbeelden ‘het perykel waarin een predikant in Zeeland zich bevindt.’ Slechts een enkele ongunstige ontwikkeling in de gemeente kon ervoor zorgen dat een predikant in moeilijkheden zou komen. Een geschil met de ambachtsheer bijvoorbeeld kon al voldoende zijn om de predikant nauwlettend in de gaten te houden met het doel iets te vinden om hem te kunnen afzetten. Terwijl door middel van een censuur de zaak misschien tot herstel zou kunnen leiden. ’s Gravezande herinnerde de Staten aan hun besluit om een ‘commissoriaal besogne’ in het leven te roepen, maar waar nooit meer iets van was vernomen. Ten slotte somde ’s Gravenhage allerlei formaliteiten op waaraan het collegium qualificatum niet had voldaan. Zo zou Van Iperen nooit kenbaar hebben gemaakt aan de classis dat hij director van Kleverskerke was geworden. Ook zou de classis hem nooit tot director hebben benoemd.¹⁰⁴

Uitvoerig ging Van Iperen hierop in.¹⁰⁵ Hij betoogde dat volgens de letter van de kerkorde het collegium qualificatum wel degelijk bevoegd was. Hij verwees daarbij naar de resoluties betreffende de afzetting van Renatus Stenhuis. Over het collegium qualificatum van Aardenburg dat de classis consulteerde, merkte Van Iperen op dat dit door het desbetreffende collegium qualificatum vrijwillig was gedaan. Het collegium qualificatum van Kleverskerke had een dergelijk advies niet nodig omdat de kwestie Hage duidelijk genoeg was. Hage had zijn zonden ook beleden, en had verder in de beslissing van het collegium qualificatum berust. Van Iperen wees er ook op dat in de Zeeuwse Kerkorde geen sprake was van een adviserende rol van de classis. Evenmin dat er gedeputeerden uit de classis aanwezig zouden moeten zijn. En wat zijn directorschap van Kleverskerke betrof, wees hij op artikel 30 van het reglement van de classis, waaruit blijkt dat het kerkenraden vrij stond zelf hun preses te kiezen uit de predikanten van naburige gemeenten.

De Kerken-Raden van vacante plaatsen daar maar een Leeraar is, zullen korts na het overlyden hares Leeraars iemant van de nabuurige Leeraars verkiezen en bewilligen tot Praeses harer Vergaderinge, om in het beroep en andere voorvallen haar met raad en daad behulpig te zyn; zy zullen ook haaren gekoren Praeses in de beroeping en andere voorvallen een keurstem geven.¹⁰⁶

Ook wees hij er fijntjes op dat de voorzitter van de ‘Veerschen kreits’ destijds de classis had gevraagd om zorg te dragen voor het vervangen van de preekbeurten van de afgezette predikant Hage. Niemand maakte toen opmerkingen over Van Iperens directorschap.¹⁰⁷

104 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 28 februari 1771; Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 8 maart 1771.

105 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 8 maart 1771.

106 *Wetten des e. Classis van Walcheren*, 25.

107 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1405.1, relatieven tot de acta, 8 maart 1771.

De Staten stelden het collegium qualificatum van Kleverskerke in het gelijk.¹⁰⁸ Het oordeel luidde dat Hage de zonden die genoemd werden in artikel 59 van de Zeeuwse Kerkorde inderdaad had begaan en dit ook toegegeven had, zoals uit de stukken van de classis bleek. Verder namen zij in hun overweging mee dat de classis ook in de zaak van Renatus Stenhuis niet was geraadpleegd. Ook stelden zij dat Hage geen beroep had aangetekend tegen de beslissing. De Staten verordenden dat de classis handopening moest verlenen aan de gemeente van Kleverskerke, maar ook dat het collegium qualificatum de stukken diende te overhandigen aan de classis, met dien verstande dat de classis niet bevoegd was als rechter te oordelen.

Ook deden de Staten nog een mededeling over het ‘commissoriaal besogne’ dat de zaak van het oude en nieuwe gebruik tegen het licht zou houden. De Staten besloten te blijven bij het oude gebruik. Zij baseerden zich op eerdere resoluties, in het bijzonder van 1673 ‘considererende dat niet alleen generallyk in alle saaken, maar ook specialyk in kerkelyke saaken ten hoogste nodig is, dat van de orde en loffelyke orders niet en wordt gedeveierd, hebbende goedgevonden te persisteeren en verblyven bij de kerkelyke ordonnantie van bij haar edel mog op den 17^e mei en 14 september 1638 en 3 februari 1639 gearresteerd’. Hiermee zag men af van een ‘wydloopige discussie’ inzake hetgeen de classis te berde had gebracht.¹⁰⁹ De classis besloot zich bij deze uitspraak van de Staten neer te leggen.¹¹⁰

Antonius Hage klopte later nog verschillende keren tevergeefs bij de classis aan voor hulp. Hij wilde graag weer beroepbaar gesteld worden, maar de kerkenraad van de gemeente Scherpenisse, onder wiens toezicht hij stond, weigerde een testimonium te geven. Men achtte zich daar niet toe bevoegd. Daarom wendde hij zich tot de classis Walcheren:

Mijn arme, wat zal ik doen? Van de zaak afzien en zo doende mij zelf verwerpen dat kan niet omdat ik niet verworpen en ben. Ik weet geen beter raat, dan toevlugt te nemen tot menschen die mij helpen kunnen, gelijk ik dagelijks toevlugt neme in boedvaardigheid tot God.¹¹¹

6.5. Veerse fricties

Ik heb hier dingen zien gebeuren, die ongeloofelyk zouden schynen, indien ik ze verhaalen wilde, en die te Middelburg noch elders met eenige mogelykheid niet zouden kunnen gebeuren. [...] En die dingen waren daartoe strekkende, om de achtbaarheid der Opzieners te verkleinen, en het geheel Kerkbestuur bespottelyk te maken.¹¹²

108 ZA, Classis Walcheren, inv. 39, f. 199.

109 ZA, Classis Walcheren, inv. 39, 5 juni 1771.

110 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 4 juli 1771.

111 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 37.

112 Van Iperen, *Afscheid*, 68.

De hierboven geciteerde woorden sprak Van Iperen bij zijn afscheid van Veere. Hij doelde op de verschillende conflicten die gerezen waren tijdens zijn ambtsperiode. Enerzijds was er een geschil tussen de kerkenraad en de magistraat, anderzijds was er een persoonlijke ruzie tussen Van Iperen en burgemeester Van der Loeff. Tot nu toe zagen wij dat Van Iperen samen met het collegium qualificatum tegenover de classis kwam te staan. Met behulp van de overheid wist hij zijn gelijk te krijgen. In Veere ontstonden spanningen met de plaatselijke magistraat, waarbij Van Iperen juist de classis te hulp riep.

De verhouding tussen kerk en magistraat was in Veere al voor de komst van Van Iperen niet al te best. Reeds in 1765 was er een conflict ontstaan tussen kerk en stadsbestuur over het handhaven van de tucht. De kerkenraad had besloten om de censuur bij 'voortijdige geslachtsgemeenschap' aan te scherpen. Tot dan toe moest van een echtpaar dat binnen negen maanden na de huwelijksluiting een kind kreeg alleen de vader schuldbelijdenis afleggen. De kerkenraad meende dat ook de vrouw een belijdenis van schuld moest afleggen. Hoewel het stadsbestuur de kerkenraad sommeerde om dit besluit terug te draaien, handhaafde de kerkenraad de nieuwe regel. Het stadsbestuur zag zich 'disrespectabel' bejegend, maar berustte in de zaak.¹¹³ Dit onderhuidse conflict zou sluimeren tot 1771. Toen ontstond er een cumulatie van conflicten.

Begin dat jaar ontving Van Iperen als waarnemend preses een schrijven van het stadsbestuur waarin de tijdsduur van kerkdiensten werd vastgesteld. Voortaan mocht een gewone kerkdienst niet langer dan twee uur duren, voor een avondmaalsdienst stond drie uur, voor bededagen gold echter geen beperking. Wie deze regel overtrad, zou een boete krijgen van vijf Vlaamse schellingen, en voor ieder kwartier nog eens vijf schellingen. De magistraat verwees naar een resolutie van 29 november 1766.¹¹⁴ Ook toen had de magistraat de kerkenraad te kennen gegeven dat de preken veel te lang waren, waardoor het nut en de stichting verdween uit de diensten. In 1766 was er echter geen sprake van boetes.¹¹⁵

De kerkenraad was zeer verontwaardigd en besloot hiertegen beroep aan te tekenen. Men meende dat dit strenge bevel tot gevolg zou hebben dat de taak van de predikant gedegradeerd zou worden tot klokkijken. In plaats van te doen waarvoor hij geroepen was, moest hij zich nu gaan bekommeren om de tijd zodanig in de gaten te houden dat hij de dienst binnen de gestelde tijd zou kunnen beëindigen.¹¹⁶ Men wees verder op allerlei praktische bezwaren die het opvolgen van de resolutie onmogelijk maakten. Doopdiensten konden lang duren, al naar gelang het aantal kinderen gedoopt werd. Bovendien waren bij doopdiensten gewoonlijk twee predikanten betrokken: de een hield de preek en de ander verrichtte de doop. Wie was er dan ver-

113 De Mooij, *Jona Willem te Water*, 43-47.

114 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 16 februari 1771; Gemeente Veere, inv. 40, notulen 9 februari 1771.

115 ZA, Gemeente Veere, inv. 36, notulen 29 november 1766.

116 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, geïnsereerd na notulen van 30 maart.

antwoordelijk wanneer de dienst langer duurde? Tijdens Avondmaalsdiensten wist men van te voren niet of er veel of weinig deelnemers zouden zijn. Ook was men in Veere gewoon om het gehele formulier te lezen. Men wees ook op het feit dat God ingevingen kan schenken die de predikant móest uitspreken. Het stadsbestuur wees het bezwaar van de hand. In zekere zin wilde men naar redelijkheid en billijkheid handelen, maar men gaf toch de boekhouders, armbezorgers en diakenen de opdracht zorg te dragen dat de boetes ‘promptelijk worden ingevorderd’.¹¹⁷

Hierna hoopten de conflicten zich op. Zo was het de kerkenraad een doorn in het oog dat de koster op grond van artikel 16 van het kosterreglement de actaboeken in bewaring had. De kerkenraad meende dat een koster geen inzage behoorde te hebben in notulen van de kerkenraad. Daarom besloot men de boeken voortaan zelf te bewaren in de kerkenraadskas die zich in de consistorie bevond.¹¹⁸ Koster Cornelis van Tiffelen vroeg de kerkenraad om een schriftelijk bewijs dat hij van zijn taak ontheven was en met dit document vervoegde hij zich bij het stadsbestuur.¹¹⁹ De magistraat sommeerde hem vervolgens om op de vroege morgen van 22 april 1771 naar de consistorie te komen. Daar werd hij ontvangen door een lid van het stadsbestuur, samen met de stadstimmerman en de stadsbode. In opdracht van de magistraat forceerde de stadstimmerman de kerkenraadskas en werden de notulenboeken weer in bewaring gegeven aan Cornelis van Tiffelen.¹²⁰

Ondertussen had het stadsbestuur de kerkenraad vermaand.¹²¹ Maar deze gaf te kennen niet te zullen luisteren.¹²² Daarom besloot de magistraat twee afgevaardigden te sturen naar iedere kerkenraadsvergadering.¹²³ Deze gecommiteerden eisten zowel een ‘deliberende als concluderende stem’.¹²⁴ Zij achtten zich bevoegde leden te zijn van de kerkenraad, en verwezen hiervoor naar artikel 33 van de Zeeuwse Kerkorde.¹²⁵ Hun aanwezigheid werd echter niet op prijs gesteld.¹²⁶ Slechts enkelen vonden protest tegen hun aanwezigheid niet nodig, onder wie de burgermeesterszoon Manta Stephanus van der Loeff.¹²⁷ Hoewel de kerkenraad de gecommiteerden niet uitnodigde, bleken zij uitstekend op de hoogte te zijn van het tijdstip van de vergaderingen. Wellicht moeten wij hierin de hand zien van Van der Loeff.

117 ZA, Gemeente Veere, inv. 40, notulen 2 maart 1771.

118 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 23 maart 1771.

119 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16 notulen 20 maart 1771. ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 13 april 1771.

120 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 22 april.

121 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16 notulen 13 april 1771.

122 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 19 april 1771.

123 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 20 april 1771.

124 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 7 mei 1771.

125 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 20 april 1771.

126 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 27 april 1771.

127 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 27 april 1771; J. Röell, ‘Levensbericht van mr. H.C. Verniers van der Loeff’, in: *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (Leiden 1891) 176.

Van Iperen kon niet leven met deze overheidsbemoedienis en hij legde tijdens een kerkenraadsvergadering zijn functie als assessor neer.¹²⁸ Hij had zijn gedachten van te voren op papier gezet omdat hij bang was dat hij anders verkeerde woorden zou gebruiken. Hij was er van overtuigd zijn taak niet naar behoren te kunnen uitoefenen, nu de gecommiteerden van de magistraat ook ‘de voorstemminge en het preadvijts’ deden, een handeling die gewoonlijk door de preses en de assessor werden verricht. Van Iperen gaf aan zijn functie in de schoot van de kerkenraad te leggen, totdat er meer helderheid in deze zaak zou zijn. Een oplossing verwachtte hij van de classis of een andere kerkelijke vergadering en anders van de Staten van Zeeland. De scriba van de kerkenraad, de predikant Pieter Haak Forsborgh, sloot zich hierbij aan. Uiteindelijk wist de kerkenraad het tweetal te overtuigen hun taak toch te blijven uitoefenen. Wel besloot men de classis over de ontstane situatie in te lichten. Van Iperen, die binnen afzienbare tijd preses zou moeten worden van de kerkenraad, richtte zich met een schriftelijk verzoek tot de classis.¹²⁹ Hij vroeg zich af hoe hij zich straks als voorzitter van de kerkenraad diende op te stellen tegenover de gecommiteerden. Door de voortdurende aanwezigheid van gedeputeerden van de magistraat was de kerkenraad in zijn ogen een ‘perpetueel collegium qualificatum’ geworden. Voor de gevolgen daarvan wilde hij niet instaan. De classis verzocht hem om zijn taak onder protest te blijven uitvoeren. Verder besloot de classis een commissie in te stellen, die de zaak nader moest onderzoeken, bestaande uit de predikanten Bruijstens, Te Water en Campmijer, de laatste was op dat moment preses van de classis.¹³⁰

Op 1 augustus 1771 bracht Bruijstens namens de commissie verslag uit aan de classis.¹³¹ Bruijstens gaf aan dat hij de classis niet beter kon informeren dan door het voorlezen van een brief, geschreven door de magistraat van Veere gedagtekend op 27 juli 1771. In die brief reageerde het stadsbestuur zeer verwonderd en verrast op het feit dat de meerderheid van de kerkenraad sprak over ‘disharmonie’ die zou zijn ontstaan. De magistraat meende dat wanneer er problemen zouden zijn, de kerkenraad zich eerst tot het stadsbestuur zelf had moeten wenden. Verder voerde de magistraat aan dat de taal die van de kansel klonk jegens de magistraat soms verre van verheffend was. Van ‘intercessie en mediatie’ door de classis in deze zaak wilde de magistraat niets weten. De classis besloot hierop dat de kerkenraad de regie over de vergadering moest houden en toegang diende te hebben tot de acta-boeken. Inzake de koster gaf men het advies dat de kerkenraad op voorzichtige wijze de instructie van het kosterschap aan te kaarten bij het stadsbestuur. Tevens werd de commissie opgedragen voeling te blijven houden met deze Veeerse zaak en rapport uit te brengen aan de classis.

128 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 16, notulen 18 mei 1771.

129 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, J. van Iperen aan de classis, 4 juni 1771.

130 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 11 juli 1771.

131 ZA, Classis Walcheren, inv. 16, 1 augustus 1771.

Heeft de interventie van de classis ook geholpen? Er is een aanwijzing dat de gecommiteerden zich daadwerkelijk hebben teruggetrokken. Ongeveer een half jaar later werd Stephanus van der Loeff op een zondagmorgen in de maand januari van 1772 onaangenaam verrast in de Grote Kerk.¹³² De Schoesetter kondigde van de kansel af dat er binnenkort een verkiezing zou plaatsvinden van een ouderling. Een dergelijke verkiezing vond nooit plaats zonder samenspraak met de magistraat. Verder was het verkiezen van een ouderling geen zaak van de gemeente, maar van het collegium qualificatum.

Nog diezelfde zondag belegde Van der Loeff een spoedvergadering. Besloten werd dat nog vóór de avonddienst De Schoesetter bij de burgemeester ontboden zou worden met de vraag op welke gronden de kerkenraad meende dat er geen collegium qualificatum nodig was voor de verkiezing van een ouderling. Verder zou De Schoesetter aangezegd worden dat, mocht de verkiezing doorgang vinden, hijzelf voor de gevolgen in zou moeten staan. Namens de kerkenraad schreef Van Iperen een brief waarin de kerkenraad zich als volgt verdedigde.¹³³ Er was reeds een collegium qualificatum geweest, waarin een lidmaat was verkozen, namelijk Cornelis Gaaswijk. Hij overleed echter nog voor hij bevestigd werd. De kerkenraad beschouwde zich in dit geval als ‘executeur’ van het collegium qualificatum, en in die hoedanigheid bevoegd om de gemeente uit te nodigen om uit de groslijst van overgebleven vier personen, een lidmaat te kiezen tot ambtsdrager. Tot staving van deze visie verwees de kerkenraad naar een resolutie van het collegium qualificatum uit 1753. In dat jaar vond er een identiek geval plaats en werd de kerkenraad aangesteld als executeur van het collegium qualificatum. Men meende in het toenmalige besluit een precedent gevonden te hebben en riep de magistraat op om in de handelwijze van de kerkenraad te berusten. Het stadsbestuur was van mening dat toentertijd de magistraat de kerkenraad inderdaad tot executeur had aangesteld, maar stelde nadrukkelijk dat dit niet betekende dat dit ook precedentwerking zou hebben.¹³⁴

Uit het feit dat Van der Loeff die zondag nietsvermoedend in de kerk zat en hij inderhaast de leden van het stadsbestuur bijeenriep, kan geconcludeerd worden dat hij niet meer volledig op de hoogte was wat zich binnen de kerkenraad afspeelde. Was deze actie van de kerkenraad als executeur van het collegium qualificatum een speldenprik? In ieder geval was de verhouding tussen Stephanus van der Loeff en Josua van Iperen er niet beter op geworden. Enkele maanden na dit incident kwam het tot een openlijk conflict tussen de twee.

6.6. De burgemeester en de dominee

Nadat Henricus Frieswijk was vertrokken naar Hoorn moest er een collegium qualificatum gehouden worden om in de ontstane vacature te kunnen voorzien. Als preses kwam Van Iperen in nauw contact met Stephanus van der Loeff. Van overheidswege

132 ZA, Gemeente Veere, inv. 41, notulen 12 januari 1772.

133 ZA, Gemeente Veere, inv. 222, relatieven tot de acta, 18 jan. 1772.

134 ZA, Gemeente Veere, inv. 41, notulen 18 januari. 1772.

hadden naast Van der Loeff ook De Vriend en Ermerins zitting in het collegium qualificatum. Zij waren respectievelijk tweede burgemeester en secretaris. Gewoonlijk weten wij niet zoveel over de toedracht binnen dit college. De notulen vermelden meestal slechts de personen die namens de magistraat aanwezig waren, de groslijsten van eventueel te beroepen predikanten, en de verschillende stemmingsrondes die werden gehouden. Maar over het wedervaren van het bewuste college zijn wij ditmaal wel goed geïnformeerd. Omdat er een conflictsituatie ontstond, voelden verschillende personen zich namelijk geroepen de toedracht te boekstaven.¹³⁵

Van Iperen stond als preses voor de moeilijke opdracht om staande te blijven tussen de verschillende belangen die de leden van de magistraat hadden bij het verkiezen van een predikant. De burgemeesters Van der Loeff en De Vriend zaten namelijk niet op één lijn. Van der Loeff wilde Herman Adriaan Bruining (1738-1811) uit Workum beroepen, maar De Vriend stelde Christophorus Henricus Didericus Ballot (1741-1779) voor, de overgrootvader van de latere bekende natuurkundige Buys Ballot. Van der Loeff nam het tegenspreken van de tweede burgemeester niet in dank af. Hij dreigde dat wanneer Bruining niet beroepen zou worden, hij er voor zou zorgen dat er in geen drie maanden een collegium qualificatum gehouden kon worden. Desnoods zou hij zich wenden tot de ‘doorluchte hoogheid’ met een lijstje van drie personen; dan moest deze maar iemand uitkiezen voor Veere. Hij doelde hiermee wellicht op een lid uit het geslacht Van Borssele, een familie die in een eerder conflict ook reeds had bemiddeld.¹³⁶

Om uit de impasse te komen stelde Ermerins voor om een derde predikant aan het tweetal toe te voegen en vervolgens te loten, zo zou men het aan de Voorzienigheid overlaten wie er beroepen zou worden. Jacobus de Schoesetter vond, nadat zijn mening was gevraagd, de wijze waarop Van der Loeff handelde een verdrietige zaak. Volgens hem werd door zijn toedoen de kerkenraad de mogelijkheid ontnomen om in vrijheid een predikant te verkiezen. Van Iperen verraste de vergadering met het voorlezen van een brief, geschreven door een zeker aanzienlijk en hooggeboren persoon. Deze niet met name genoemde persoon bleek op de hoogte te zijn van de ‘discrepantien’ van beide burgemeesters. Wellicht moeten wij bij deze persoon aan niemand anders denken dan aan dezelfde waarop ook Van der Loeff doelde.¹³⁷ Uit de brief kwam naar voren dat de schrijver niet van plan was om een predikant aan te wijzen, maar hij stelde voor om hetzij door een loting, hetzij door een vrije stemming uit een drietal andere predikanten te kiezen. Naar aanleiding van deze brief ontstonden ‘verschillende consideratien, te breed om hier te vermel-

135 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 22 en stuk 23; Gemeente Veere, inv. 222, relatieven tot de acta, 23 mei 1772. Henricus Frieswijk was geboren te Friesland en was predikant te Ydaard en Friens, daarna diende hij Sluis, vervolgens werd hij in 1770 te Veere bevestigd als opvolger van Into ter Swege. Reeds in 1772 vertrok hij naar Hoorn. Hierna diende hij nog de gemeente van Groningen. Zie Renier, *Nieuwe naamlijst*, 19.

136 De Mooij, *Jona Willem te Water*, 43.

137 De Mooij, *Jona Willem te Water*, 43.

den'. De vergadering werd beëindigd zonder dat er een besluit werd genomen. De weledelgestrengere heren gaven aan dat zij nog steeds van visie verschilden en besloten om de voorname heer zelf te spreken.

De dagen daarop werd Van Iperen door verschillen de personen benaderd. Allereerst door Van der Loeff. Deze stond er op zo spoedig mogelijk te vergaderen. Aanvankelijk stemde Van Iperen hierin toe, maar nadat De Vriend dit afraadde en ook de 'hooggeboren persoon' dit niet wenselijk achtte, kwam hij terug op zijn besluit om een collegium qualificatum te houden en verdaagde de vergadering. Van der Loeff en Van Iperen stonden als kempfanen tegen elkaar. In de woorden van Van der Loeff:

Met de uiterste surpris e was het, dat op vrijdagmorgen (...) den heere van Iperen, mij op een vrij hooge toon toevoegde, of ik wel wist [dat] zijn eerw praeses was, door mij beantwoord wierd, eerste burgemeester te zijn, en eyste het collegium qualificatum soude volgens belegging, gehoude worde, nu geen tijd hebbende meer te spreken alsoo mijn zaaken mij als burgemeester ter vierschaar riepen.¹³⁸

Deze woorden tonen precies wat het probleem was: een strijd tussen kerk en stadsbestuur om de macht bij het beroepingswerk. Nog diezelfde dag werd Van Iperen door de stadsbode opgeroepen om ogenblikkelijk voor de burgemeester te verschijnen, die op dat moment bij zijn zoon aan de noordzijde van de haven verbleef.

Daar zat niets anders op dan den hoed van achteren gehaald hebbende, op een galop te loopen naar den genoemde noordzijde, alwaar (...) ten einde van de adem zijnde neergezeten in den voorsalet beklaagde zig (...) over de geweldige overhaastingen en dat bijna buiten staat was om te spreken.¹³⁹

Van der Loeff en Van Iperen stonden weer tegenover elkaar zonder uit de impasse te komen.¹⁴⁰ Van Iperen zette toch door in het verdagen van de vergadering, terwijl Van der Loeff alle pogingen in het werk stelde om de vergadering doorgang te laten vinden. Toen Van Iperen pertinent bleef weigeren om de vergadering te leiden en ook De Schoesetter geen medewerking wilde verlenen, vond Van der Loeff de derde predikant, Haak Forsborgh, bereid om het voorzitterschap van het collegium qualificatum op zich te nemen. Deze nam het Van Iperen hoogst kwalijk dat hij zijn taak niet wilde waarnemen en bracht Van Iperen een bliksembezoek. Zonder ook maar zijn hoed af te zetten, bulderde hij Van Iperen toe dat hij hem een 'notariele insinuatie' zou bezorgen.¹⁴¹

138 ZA, Gemeente Veere, inv. 222, relatieven tot de acta, 23 mei 1772.

139 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 22.

140 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 22.

141 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 22.

Dankzij de bereidwilligheid van Haak Forsborgh om het voorzitterschap op zich te nemen, kon de door Van der Loeff gewenste vergadering doorgang vinden. Tijdens die vergadering waren Van Iperen en De Schoesetter afwezig. Zij kwamen wel naar de vergadering, maar weigerden hun plaats in te nemen. Ze maakten hun grieven bekend en verlieten de vergadering met achterlating van een document met hun bezwaren. Zij gingen niet naar huis, maar bleven rondlopen in de zogenaamde Wandelkerk. Aangezien zij het koud kregen begaven zij zich naar een naburig huis om daar het verloop van de vergadering af te wachten. De koster verwittigde zij hiervan, zodat de vergadering wist waar zij verbleven. De koster kwam hen inderdaad later op die avond halen om over te gaan tot het verkiezen van een predikant, maar Van Iperen en De Schoesetter bleven weigeren hieraan mee te werken. Het collegium qualificatum verkoos vervolgens Bruining tot predikant. Van der Loeff had als eerste burgemeester het pleit gewonnen.

Van Iperen en De Schoesetter zochten hierop hun heil bij de classis. In een uitvoerig betoog lichtten zij hun standpunt en de gang van zaken toe.¹⁴² Echter zonder resultaat. De classis zag geen reden om het beroep op Bruining ongeldig te verklaren en ging over tot approbatie. Voor Van Iperen had het gebeuren rond het collegium qualificatum echter nog een staartje: Stephanus van der Loeff beklagde zich in de stadsraad over het gedrag van Van Iperen. In zijn ogen had de predikant zich misdragen. De magistraat besloot daarop aan hem het ongenoegen over zijn handelwijze te kennen te geven. Hem werd te verstaan gegeven dat iets dergelijks niet meer moest voorkomen, anders zou men zich genoodzaakt zien om op te treden. Hier liet Van Iperen het niet bij zitten, maar diende een rekest in. In dit rekest probeerde hij aannemelijk te maken dat hij in zijn meer dan twintig jaar lange staat van dienst nog nooit kwetsend was geweest tegenover de overheid. Tevens uitte hij enkele klachten jegens het stadsbestuur. Hij merkte op dat hij als voorzitter van het collegium qualificatum opkwam voor de vrijheid en de voorrechten van de kerk die tweehonderd jaar geleden bevochten waren. Hij zal aan deze mooie gedachte gekomen zijn, doordat hij in deze tijd bezig was met het uitwerken van zijn leerrede over de vrijheid van het Spaanse juk, die hij diezelfde maand gehouden had. Verder deed hij het verzoek om zich te verdedigen, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, tegen de aantijgingen van Van der Loeff. Ten slotte betuigde hij dat hij hoogachting had voor de magistraat en voor andere aanzienlijke heren.¹⁴³ Of hij werkelijk is verschenen om zijn zaak te verdedigen, is niet met zekerheid te zeggen, maar zijn moeite was niet tevergeefs: het stuk dat Van der Loeff geschreven had, werd uit de notulen verwijderd.

142 ZA, Classis Walcheren, inv. 32, stuk 22.

143 ZA, Gemeente Veere, inv. 355, 18 mei 1772.

6.7. Afgevaardigde voor de psalmberijming

Op nog een andere manier moest Van Iperen laveren tussen kerk en staat. Op 29 juni 1772 werd hij door de Staten van Zeeland benoemd tot commissielid voor de nieuwe psalmberijming.¹⁴⁴ Toen Van Iperen aan de kerkenraad zijn benoeming meedeelde, wenste men hem weliswaar Gods zegen toe, maar legde men ook direct een praktisch probleem op tafel: wie moest de erediensten gaan leiden, waarvoor hij ingeroosterd was?¹⁴⁵ Dat bleek een moeilijke kwestie te zijn, waarvan de oplossing niet zo maar voorhanden was. Men raadpleegde het stadsbestuur over deze zaak, maar die zag het als een zuiver kerkelijke kwestie waarin zij zich niet wilde mengen.¹⁴⁶ Men adviseerde om de afwezigheid van Van Iperen als een tijdelijke vacature te zien en daar te handelen.¹⁴⁷ Maar daar wilden de andere predikanten niet van weten. Want dat zou namelijk betekenen dat zij de preekbeurten moesten waarnemen, zonder daarvoor uitbetaald te worden. En Van Iperen, vrijgesteld van het gewone dienstwerk, zou als commissielid een ‘convenabel daggeld’ opstrijken. De predikanten waren dan ook van mening dat Van Iperen zelf, op eigen kosten, voor vervangers diende te zorgen.¹⁴⁸ Maar hier voelde deze niets voor, en zo kwam men in een patstelling terecht.¹⁴⁹ Uiteindelijk zorgde Van Iperen zelf voor een doorbraak door een rekest in te dienen bij de Staten van Zeeland. Hij beklagde zich over de opstelling van de kerkenraad en argumenteerde dat het wel vaker voorkwam dat een predikant voor langere tijd afwezig was. Als voorbeeld noemde hij het legerpredikantschap, waarvoor een predikant aangewezen kon worden.¹⁵⁰

De kerkenraad stelde in zijn verweerschrift dat dit argument niet opging. Omstandig zette men de wijze uiteen waarop legerpredikanten in het verleden werden uitgezonden. Ter illustratie verwees men naar de laatst uitgezonden legerpredikant van de classis, La Mothe van Arnemuiden. Een legerpredikant werd eerst losgemaakt van zijn gemeente, om vervolgens uitgezonden te kunnen worden. Deze procedure was in de ogen van de kerkenraad niet te vergelijken met de wijze waarop Van Iperen afwezig zou zijn. De kerkenraad hield vol dat hij zelf zorg diende te dragen voor de vervanging van zijn diensten.¹⁵¹

De Staten waren echter van mening dat Van Iperen niet gehinderd mocht worden als commissielid. De kerkenraad werd in de vrijheid gesteld om te informeren hoe het in andere provincies werd opgelost.¹⁵² Naar aanleiding van deze kwestie verzochten de Staten de classis Walcheren om een onderzoek te doen hoe in ande-

144 Zie hoofdstuk 8.

145 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17 notulen 4 juli 1772.

146 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 5 juli 1772.

147 ZA, Gemeente Veere, inv. 41, notulen 5 juli 1772.

148 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 5 en 12 september 1772.

149 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 12 september.

150 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1407, relatieven tot de acta, 11 november 1772.

151 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1407, relatieven tot de acta, 11 november 1772.

152 ZA, Staten van Zeeland, inv. 580, 11 november 1772.

re provincies met de vervanging van de predikanten werd omgegaan.¹⁵³ De classis Walcheren informeerde hierop hoe dit in andere provincies was geregeld. Van de antwoorden maakte de classis op 7 januari 1773 een inventarisatie en meldde dit aan de Staten. Uit deze inventarisatie blijkt dat iedere provincie een eigen oplossing had gevonden.¹⁵⁴

Uiteindelijk is alles te elfder ure goed gekomen. Op eerste kerstdag 1772 kwam de kerkenraad om half vier 's middags in een speciale vergadering bijeen.¹⁵⁵ Van Iperen had al een brief ontvangen waarin hij werd ontboden om op 11 januari 1773 te Den Haag te verschijnen.¹⁵⁶ De predikanten stelden ten einde raad voor om de eindbeslissing over te laten aan de ouderlingen. Deze verwezen voorzichtig en met veel schroom naar het destijds gegeven advies van de magistraat om de afwezigheid van Van Iperen te beschouwen als een tijdelijke vacature. De predikanten gingen hier na beraad uiteindelijk mee akkoord, maar stelden twee voorwaarden. In de eerste plaats zouden zij voorlopig alleen de eerste zes weken de diensten van Van Iperen waarnemen, om te kijken hoe dat hun zou afgaan. In de tweede plaats verzochten zij de kerkenraad om zich te wenden tot het stadsbestuur en de Staten van Zeeland om nogmaals het feit onder hun aandacht te brengen dat zij extra moesten werken zonder dat hier iets tegenover stond.¹⁵⁷ Deze poging bleef niet zonder resultaat: de vervangende werkzaamheden kregen de predikanten uitbetaald.¹⁵⁸ Zo kon Van Iperen met zegenwensen afscheid nemen.¹⁵⁹

6.8. Conclusie

*Zoo wanneer de kerken en classen de magt van de overigheid van nooden hebben (...) zoo wort die met grooten ernst geïmpleert, en verkregen zynde, de executie van dien gepreezen als Godvrugtige, en ernstige actie van de Overigheid, die men dan op andere tyden, en in andere zaeken, schoon van gelyken natuere, jae, dikmael van minder belang, zeer hatig decrïeert en uitkryt, als of die hart en onwettig waere, en de Overigheid niet en zoude competeren.*¹⁶⁰

De overheid deed het alleen maar goed in haar bemoeienis, wanneer het de kerk uitkwam, zo verzochten de Staten van Zeeland in 1682. Het gedrag van Van Iperen lijkt sprekend door dit citaat te worden beschreven, wanneer wij zijn conflicten

153 ZA, Classis Walcheren, inv. 39, 11 november 1772, extract uit het register van de resolutiën der heeren geëmmiteerde raden van Zeeland.

154 ZA, Staten van Zeeland, inv. 1407, relatieven tot de acta, 14 januari 1773; ZA, Classis Walcheren, inv. 16, notulen 7 januari 1773.

155 ZA, Hervormde Gemeente Veere inv. 17, notulen 25 december 1772.

156 ZA, Staten van Zeeland, inv. 3056, f. 208.

157 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 25 december 1772.

158 ZA, Hervormde Gemeente Veere, inv. 17, notulen 21 mei 1774.

159 ZA, Gemeente Veere, inv. 17, notulen 25 december 1772.

160 Te Water, *Kort verhaal der Reformatie*, 465.

overzien. De ene keer zocht hij steun bij de burgerlijke overheid, een andere keer bij de kerk. Het lijkt erop alsof het er voor hem niet toedeed, tot welke instantie hij zich wendde, als hij zijn gelijk maar kreeg. Toch valt er iets meer over te zeggen. Hij liet zich leiden door het beginsel van de vrijheid van de kerkelijke gemeente en de vrijheid van een predikant. Wanneer deze vrijheid werd bedreigd door het stadsbestuur, zocht hij steun bij de classis. Maar wanneer in zijn ogen een kerkelijke vergadering een bedreiging vormde voor de vrijheid van gemeente of predikant, wendde hij zich tot de Staten. Natuurlijk zullen er persoonlijke overwegingen en kwesties van prestige hebben meegespeeld, maar zijn gedrag is niet zo wispelturig als op het eerste gezicht lijkt.

Duidelijk wordt in ieder geval wel uit deze conflicten dat de staat de meeste invloed en zeggenschap had. De kerk, hetzij plaatselijk of bovenplaatselijk, diende zich naar de resoluties van de staat te schikken. Zo peinsden de Staten er niet over om de classis ook maar enige bevoegdheid te geven bij de afzetting van predikanten, terwijl de classis toch twee belangrijke punten had aangedragen: de afhankelijke positie van een predikant en de vraag of een collegium qualificatum kon beslissen over de zuiverheid van de leer van een predikant. Zonder inhoudelijk op de zaak in te gaan, bleven de Staten vasthouden aan het oud gebruik dat aan de magistratuur de meeste macht verleende. Ook bij het beroepingswerk bleek de overheid binnen het collegium qualificatum de meeste invloed te hebben.